

TALABALARNI INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA FANLARNI INTEGRATIV O'QITISHGA TAYYORLASH METODIKASI

Kurbanova Nazira Burxonjonovna

ChDPU magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20535825>

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi boshlang'ich ta'lim misolida inklyuziv ta'lim sharoitida fanlarni integrativ o'qitishga tayyorlash metodikasining nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Inklyuziv ta'limning mohiyati va uni amalga oshirish zarurati, fanlararo integrativ yondashuvning ta'lim jarayonidagi ahamiyati hamda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ushbu yondashuvga tayyorlash usullari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, talabalarda integrativ dars berish ko'nikmalarini shakllantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish, inklyuziv (qo'shma) sinflardagi darslarni rejalashtirish va o'tkazish metodikasi tahlil etiladi. Natijalar sifatida, inklyuziv ta'lim sharoitida integrativ o'qitishga yo'naltirilgan tayyorgarlik bo'lajak pedagoglarda innovatsion fikrlash, kasbiy kompetensiya va moslashuvchanlikni rivojlantirishi, natijada ta'lim sifati va samaradorligini oshirishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, integratsiyalashgan ta'lim, fanlararo yondashuv, boshlang'ich ta'lim, pedagog kadrlar tayyorlash, metodik kompetensiya, zamonaviy pedagogik texnologiyalar.

Kirish

Bugungi kunda zamonaviy ta'lim tizimida inklyuziv ta'lim (barchani qamrab oluvchi ta'lim) konsepsiyasini hayotga tatbiq etish muhim vazifalardan biriga aylangan. Inklyuziv ta'lim deganda imkoniyati cheklangan, alohida ta'lim ehtiyojiga ega bolalarni sog'lom tengdoshlariga qo'shib, kamsitishsiz o'qitish tushuniladi. O'zbekiston Respublikasida 1996-yildan buyon maxsus maktablar bilan bir qatorda inklyuziv (muqobil) maktablar rivojlana boshlagan[5]. So'nggi yillarda davlat siyosati darajasida inklyuziv ta'limni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda – Xalq ta'limini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida inklyuziv ta'lim tizimini takomillashtirish ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan[5]. 2020-yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida" Qonunda ilk bor "inklyuziv (uyg'unlashgan) ta'lim" atamasi rasman kiritilib, nogironligi bo'lgan bolalarga nisbatan har qanday kamsitishni istisno etuvchi ta'lim shakli deb e'tirof etildi[3]. Buning natijasida, umumiy maktablarda inkluziv sinflar tashkil etish jarayoni jadal davom etmoqda.

Boshqa tomondan, hozirgi ta'lim jarayonida integrativ yondashuv (fanlararo integratsiyalashgan ta'lim) muhim innovatsion yo'nalishlardan biriga aylandi. Boshlang'ich ta'lim bosqichida, ayniqsa, fanlararo integratsiya tamoyili asosida darslarni tashkil etish zamon talabi hisoblanadi. Mamlakatimiz Prezidenti Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "maktablarda darslarni bir-biri bilan aloqadorlikda tashkil etish bugungi zamon talabi bo'lib, bu o'quvchilarning dunyoqarashini shakllantiradi, mantiqiy fikrlash qobiliyatini va amaliy bilimlarini rivojlantiradi". Fanlararo integrativ ta'lim – bu o'quvchilarga yaxlit bilim berish maqsadida turli fanlarni mazmun va faoliyat jihatidan bog'lab, yagona mavzu doirasida o'qitish tizimidir. Masalan, amerikalik olim H.H. Jacobs fanlararo ta'limni "markaziy mavzu, muammo yoki tajribani o'rganishda bir nechta fanlarning metodologiyasi va tilini ongli ravishda qo'llaydigan o'quv dasturi yondashuvi" sifatida tariflagan. Demak, integrativ yondashuvda bir-biriga aloqador mavzular turli fanlar orqali birlashtirilib, o'quvchilarga yaxlit tushunchalar beriladi.

Inklyuziv ta'lim sharoitida integrativ yondashuvni qo'llash ayniqsa dolzarb, chunki bunday muhitda o'quvchilar o'z qiziqishlari, qobiliyatlari va o'ziga xos ehtiyojlariga ega turli bolalardan iborat bo'ladi. Integrativ darslar mavzuni turli jihatlari bilan yoritish, bir nechta faoliyat turlarini uyg'unlashtirish imkonini beradi – bu esa inkluziv sinflarda har bir bolaning o'z kuchli tomonini namoyon etishiga, qiziqish bilan ishtirok etishiga sharoit yaratadi. Masalan, boshlang'ich sinf matematika darsida o'quvchilarga tartib raqamlarini nafaqat an'anaviy usulda, balki ingliz tilida sanashni o'rgatish, geometriya shakllarini chizib, ularni rang-barang qog'ozlardan kesib yopishtirish kabi topshiriqlarni bajarish mumkin. Bu orqali matematik bilimlar chet tili, san'at va texnologiya fanlari bilan bog'lanib, dars yanada qiziqarli va samarali bo'ladi. Integrativ ta'limning asosiy maqsadi – kichik maktab yoshidanoq bolalarga tabiat va jamiyat hodisalari haqida yaxlit tushuncha berish, ularni bir butun holda ko'ra olish ko'nikmasini shakllantirishdir. Turli fanlarni bog'lab o'qitish natijasida o'quvchilar bir xil mavzuga turli nuqtai nazardan (mantiqiy, ijodiy, ilmiy, badiiy va boshqalar) yondashishni o'rganadilar, bu esa ularning keng fikrlash doirasi va ijodiy tafakkurini rivojlantiradi.

Mazkur tezisning maqsadi – boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarini (bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini) inklyuziv ta'lim sharoitida fanlarni integrativ o'qitishga puxta tayyorlash metodikasini yoritishdir. Quyida inklyuziv va integrativ yondashuvlar mazmuni hamda talabalarda shu kompetensiyalarni shakllantirish usullari batafsil bayon etiladi.

Boshlang'ich ta'limda fanlarni integrativ o'qitish – bu bir necha o'quv fanlari mazmunini uyg'unlashtirgan holda o'quvchilarga uzviy, bog'langan bilim berish demakdir. Bunday integratsiyalashgan darslar o'quvchilarning darsga qiziqishini oshiradi, bilimlarni mustahkamroq eslab qolishga yordam beradi hamda ularning dunyoqarashini kengaytiradi. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, integrativ yondashuv asosida tuzilgan o'quv dasturlari o'quvchilarning tanqidiy va mantiqiy fikrlash hamda muammoni hal etish ko'nikmalarini rivojlantiradi [2]. Masalan, matematika va tabiiy fanlar birgalikda o'qitilsa, o'quvchilar ushbu fanlar orasidagi bog'liqlikni chuqurroq tushunib yetadi, nazariy bilimlarni real hayotiy jarayonlarga tatbiq qila oladi [6]. Integrativ ta'lim metodlarini qo'llash orqali darslar hayotiy vaziyatlarga yaqinlashtiriladi, natijada o'quvchilar o'rgangan bilimlarini amaliyotda qo'llash, turli sohalar bilan bog'lash ko'nikmasini egallaydilar.

Integrativ yondashuvning afzalliklaridan yana biri – u ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Fanlararo integratsiya asosida darslarni rejalashtirish o'qituvchiga butun ta'lim jarayonini yaxlit va mantiqiy tizim sifatida tashkil etish imkonini beradi. Bu esa o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini yaxshilaydi, natijada ta'lim sifati yuksaladi [1]. Ta'kidlash joizki, ta'lim sifati nafaqat maktab darajasida, balki jamiyatning umumiy taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatuvchi muhim omildir. Shunday ekan, zamonaviy pedagoglar uchun integrativ o'qitish usullarini puxta egallash va amaliyotga tatbiq eta olish juda muhim hisoblanadi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini inklyuziv sinflarda ishlashga va fanlarni integrativ usulda o'qitishga tayyorlash – pedagog kadrlar tayyorlash tizimi oldidagi dolzarb vazifadir. Hozirgi kunda pedagogik oliy ta'lim muassasalarida bu borada ayrim muammolar mavjud: amaldagi o'quv rejalarda inklyuziv ta'lim metodikasi va integrativ dars berish bo'yicha maxsus tayyorgarlik unsurlari yetarlicha mavjud emas. Jumladan, umumiy maktablarning inkluziv sinflarida sog'lom va maxsus ehtiyojli o'quvchilarni birgalikda o'qitish bo'yicha yagona metodika hali to'liq ishlab chiqilmagan. Shu sababli, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash

jarayonida inklyuziv va integrativ kompetensiyalarni shakllantirishga alohida e'tibor qaratish zarur.

Ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda quyidagi umumiy yondashuvlar muhim ahamiyatga ega:

Pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish: Talabalarining metodik va psixologik bilimlarini mustahkamlash, bolalarni o'qitish jarayonini boshqarish ko'nikmalarini oshirish zarur. Bu, xususan, inklyuziv sinflarda turli o'quvchilarga mos yondasha olish, darsni diferensiallash va individuallashtirish kabi ko'nikmalarni ham o'z ichiga oladi.

Integrativ yondashuvga oid nazariy bilimlar: Talabalarga fanlarni integratsiyalash asoslari, fanlararo bog'liqlikni ta'minlash usullari haqida nazariy bilim berish kerak. Integrativ ta'limning mazmun-mohiyatini, boshlang'ich sinflarda turli fanlarni uyg'unlashtirish orqali erishiladigan natijalarni chuqur anglashlari lozim.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim: Kelajakdagi o'qituvchilarni har bir o'quvchining shaxsiy xususiyatlari va ehtiyojlarini inobatga olgan holda ta'lim jarayonini loyihalashga o'rgatish muhimdir. Inklyuziv darslarda aynan shaxsga yo'naltirilgan pedagogika prinsipi ustuvor bo'lib, o'qituvchi har bir bola uchun qulay va rag'batlantiruvchi o'quv muhitini yaratishi talab etiladi.

Metodik tafakkurni shakllantirish: Talabalarga dars ishlanmalarini tuzish, turli fanlarni birlashtiruvchi metodik materiallar yaratish bo'yicha amaliy mashg'ulotlar o'tkazish kerak. Bo'lajak o'qituvchilar integrativ dars senariylari tuzishni, turli fanlardan olingan bilimlarni yagona dars rejasi doirasida uyg'unlashtirishni mashq qilishi lozim.

Yuqoridagi yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etish uchun pedagogik ta'lim dasturlariga maxsus o'quv fanlari va mashg'ulotlar kiritilishi tavsiya etiladi. Jumladan, pedagogik universitetlarda "Maxsus pedagogika (inklyuziv ta'lim asoslari)" fani doirasida talabalarga nogironligi bo'lgan bolalar bilan ishlash metodikasi chuqur o'rgatilishi lozim. Ushbu fan nazariy bilim berish bilan birga, maxsus ehtiyojli bolalar psixologiyasi, ularga mos ta'lim texnologiyalari kabi masalalarni qamrab oladi. Shuningdek, amaliy pedagogik tajriba jarayonida talabalarining inklyuziv maktablarda dars kuzatishi va o'zi dars o'tib ko'rish katta samara beradi. Masalan, haftalik yoki modul shaklidagi amaliyotlarni inkluziv sinflar mavjud maktablarda o'tkazish orqali bo'lajak o'qituvchi real sharoitda inkluziv dars berish ko'nikmasini shakllantiradi. Tajriba shuni ko'rsatadiki, amaliyot davomida talabalar turli imkoniyatga ega bolalar bilan muloqot qilishni o'rganadi, darsni ularga moslashtirish bo'yicha dastlabki malaka hosil qiladi.

Talabalarni integrativ o'qitish metodikasiga o'rgatishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish alohida ahamiyatga ega. Quyidagi innovatsion usullar bo'lajak o'qituvchilarga integrativ yondashuvni amalda qo'llashda yordam beradi:

Loyihaviy ta'lim (Project-Based Learning): Talabalar muayyan mavzu bo'yicha kichik loyiha ustida ishlaydi. Loyiha davomida ular bir necha fanlardan olgan bilimlarini birlashtirib, real hayotiy muammoni hal etishga urinadilar. Masalan, "Tabiatni asrash" mavzusida ekologiya va matematika integratsiyasiga oid loyiha ishlab, amaliy natija taqdim etishlari mumkin.

Muammoga asoslangan ta'lim (Problem-Based Learning): Talabalarga oldindan tayyorlab qo'yilgan muammo yoki vaziyat taqdim etiladi va uni hal etish jarayonida ular turli fanlardan bilimlarni qo'llashga majbur bo'ladilar. Bunday usul talabalarni tanqidiy va ijodiy fikrlashga, jamoada ishlashga o'rgatadi.

O'yinga asoslangan va interaktiv usullar: Didaktik o'yinlar, rolli o'yinlar, munozara va guruh topshiriqlar orqali turli fanlar integratsiyasini ta'minlash mumkin. Masalan,

matematika va san'atni bog'lovchi o'yinlar yoki til va tarix fanlarini integratsiyalovchi rolli sahna ko'rinishlari talabalar tajribasida sinab ko'riladi. Interaktiv mashg'ulotlar jarayonida bo'lajak o'qituvchilar bir-biri bilan hamkorlikda ishlashni, fikr almashishni va turli fan ma'lumotlarini bir dars doirasida qo'llashni o'rganadilar.

Axborot texnologiyalaridan foydalanish: Raqamli ta'lim vositalari integrativ ta'lim imkoniyatlarini kengaytiradi. Masalan, multimediya ilovalari, ta'limiy platformalar yordamida bir vaqtning o'zida bir necha fan bo'yicha ma'lumot berish, turli formatdagi (matn, audio, video) materiallarni uyg'unlashtirib dars tashkil etish ko'nikmasi shakllantiriladi. Kelajakda raqamli texnologiyalar yordamida inkluziv sinflardagi har bir o'quvchining ehtiyojiga mos individual topshiriqlar yaratish va fanlararo elektron resurslardan foydalanish kabi malakalar talabalar uchun juda foydali bo'ladi.

Bundan tashqari, pedagogik kadrlar malakasini oshirish tizimida ham integrativ va inkluziv metodika bo'yicha maxsus treninglar o'tkazilishi lozim. Pedagogika yo'nalishi professor-o'qituvchilari uchun o'quv seminarlar tashkil etilib, integrativ o'qitish metodlarini o'z darslarida qo'llash, talabalarga namuna ko'rsatish tavsiya etiladi. Shuningdek, ta'lim muassasalari bazasida eksperimental integrativ dars modellarini ishlab chiqish va ularni pedagogik amaliyotga joriy etish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini rag'batlantirish zarur.

Yuqorida sanab o'tilgan chora-tadbirlar kompleks ravishda amalga oshirilsa, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari zamonaviy talablarga mos, inkluziv muhitda integrativ dars berishga qodir pedagoglar sifatida yetishib chiqadi. Keyingi qismda ushbu yondashuvlar natijasida kutiladigan ijobiy samaralar xulosa sifatida keltiriladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, inkluziv ta'lim sharoitida fanlarni integrativ o'qitishga tayyorlash – kelajak pedagoglarini zamonaviy ta'lim jarayoniga mos holatda shakllantirishning muhim tarkibiy qismidir. Bunday tayyorgarlik talabalarining nafaqat alohida inkluziv ta'lim yoki fanlararo integratsiya bo'yicha bilimni oshiradi, balki ularda keng qamrovli pedagogik tafakkur, muammoli vaziyatlarda yechim topa olish, kreativ va tanqidiy fikrlash hamda hamkorlikda ishlash kompetensiyalarini rivojlantiradi[2].

Inkluziv sinflarda muvaffaqiyatli faoliyat yurita oladigan o'qituvchilarni yetishtirish uchun oliy ta'limdan boshlab puxta metodik tayyorgarlik talab etiladi. Yuqorida taklif etilgan metodika – ya'ni maxsus fanlar orqali nazariy bilim berish, amaliyot jarayonida ko'nikma hosil qilish, interaktiv va innovatsion yondashuvlardan foydalanish – bo'lajak o'qituvchilarni integrativ dars berishga samarali tayyorlaydi. Natijada maktabdagi darslar sifati oshadi, o'quvchilar bilim va ko'nikmalarni yaxlit holda puxta o'zlashtiradi [1]. Ta'lim sifatining yuksalishi esa, o'z navbatida, jamiyatning ta'lim darajasini va barkamol avlodni voyaga yetkazish maqsadlarini ta'minlashga xizmat qiladi.

Shu tariqa, inkluziv ta'lim sharoitida integrativ o'qitish metodikasini egallagan pedagog kadrlar zamonaviy ta'lim tizimining jadal rivojlanishiga hissa qo'shadi. Ular har bir bolaga teng imkoniyat yaratgan holda, turli fanlarni uyg'un ravishda o'qitish orqali ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi. Kelgusida bu yo'nalishda ilmiy izlanishlarni davom ettirish, metodik tavsiyalar ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish lozim. Zero, inkluziv va integrativ yondashuvlarning sinergiyasi ta'lim jarayonini yuqori bosqichga ko'tarishga xizmat qiladi hamda har bir bola ta'limdan maksimal foyda olishini ta'minlaydi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Umorova D.O. Boshlang'ich ta'limda inklyuziv ta'limni tashkil qilish pedagogik muammo sifatida // Central Asian Journal of Academic Research. – 2024. – T. 2, № 6. – B. 16–22.
2. Jabborova O.M.; Saparbayeva D.T. O'zbekistonda boshlang'ich ta'limda inklyuziv ta'lim innovatsiyasi // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar jurnali. – 2024. – № 2. – B. 153–156.
3. Juraeva N.J. Development of methodological preparation of future primary teachers for integrative teaching using modern pedagogical technologies // European Science Methodical Journal. – 2025. – T. 3, № 6. – P. 37–43.
4. Jacobs H.H. Interdisciplinary Curriculum: Design and Implementation. – Alexandria, VA : ASCD, 1989. – ___ p.
5. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (yangi tahrir). – 2020-yil 19-mayda qabul qilingan. – Toshkent, 2020.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni "Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" (PF-5712, 29.04.2019). – Toshkent, 2019.
7. Ernazarov A. Features of an inclusive approach in physics education, safety requirements, and adaptation mechanisms // Educator Insights: A Journal of Teaching Theory and Practice. Journal of Teaching and Learning. – 2025. – №1. – C. 223–231.